

Журавський Р. Т.,
студент

Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Гула Л. Ф.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

CRIMINALISTICS PROVIDING OF OVERCOMING OF COUNTERACTION IS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES

У статті визначено поняття та зміст протидії злочинного середовища досудовому слідству. Наведено основні причини вчинення протидії досудовому розслідуванню. Визначено основні способи та прийоми протидії досудовому розслідуванню злочинцями та їх оточенням. Розглянуто окремі криміналістичні засоби подолання протидії. Окреслено тактичні прийоми, що використовуються у подоланні протидії під час розслідування злочинів.

Ключові слова: досудове розслідування, протидія, види протидії, криміналістичні засоби, тактичні прийоми, тактичні операції.

В статье определено понятие и содержание противодействия преступной среды досудебному следствию. Приведены основные причины совершения противодействия досудебному расследованию. Определены основные способы и приемы противодействия досудебному расследованию преступниками и их окружением. Рассмотрены отдельные криминалистические средства преодоления противодействия. Очерчены тактические приемы, которые используются для преодоления противодействия во время расследования преступлений.

Ключевые слова: досудебное расследование, противодействие, виды противодействия, криминалистические средства, тактические приемы, тактические операции.

A concept and maintenance of counteraction of criminal environment to pre-trial investigation are certain in the article. The main reasons for counteraction to pre-trial investigation are given. Basic methods and receptions of counteraction pretrial investigation criminals and surroundings are certain. Separate criminalistics facilities are considered overcoming of counteraction. Tactical receptions that is used in the overcome counteractions during investigation are outlined.

Key words: pretrial investigation counteraction, types of counteraction, criminalistics facilities, tactical receptions, tactical operations.

Незважаючи на окремі позитивні результати останніх років у виявленні та розслідуванні злочинів, спостерігається погіршення стану розслідування кримінальних проваджень і скерування їх до суду, що складає не більше 30%. Так, у 2016 р. було зареєстровано 592 604 кримінальні правопорушення, повідомлення про підозру отримали 159 480 осіб, у 2017 р. відповідно зареєстровано 523 911 кримінальних правопорушень, повідомлення про підозру отримали 198 477 осіб. На ефективність досудового розслідування впливає наявність корупції у судовій системі та постійний тиск підозрюваних (обвинувачених) і їх оточення, які чинять протидію досудовому розслідуванню [1].

Розроблення проблеми подолання протидії під час розслідування злочинів були предметом дослідження О. Александренко, Л. Аркуші, О. Бауліна, В. Бахіна, П. Біленчука, Р. Белкіна, В. Бойко, Т. Варфоломеевої, В. Галагана, В. Гончаренко, І. Грицюка, М. Губенко, К. Гутнік, М. Даньшина, М. Джиги, О. Дубинського, В. Зеленецького, Н. Кліменко, Г. Кожевникова, І. Козаченка, В. Корж, М. Корнієнко, Є. Лук'янчикова,

В. Малярєнка, М. Михеєнка, В. Нора, П. Пилипчука, Д. Письменного, О. Ромцівої, Р. Савонюка, З. Смітєнко, С. Стаховського, Р. Степанюка, В. Трепака, Р. Шехавцова, В. Шумського, В. Шепітька, Б. Щура та ін.

Метою статті є визначення поняття вчинення протидії під час досудового розслідування злочинів та особливості застосування криміналістичних засобів подолання такої протидії.

В умовах інтеграції України до Європейського Союзу дедалі більшої актуальності набуває необхідність створення чіткої системи з забезпечення розслідування злочинів. Саме подолання протиправної поведінки підозрюваних (звинувачених) є дієвим шляхом здійснення досудового розслідування. Водночас, як свідчить практика, в процесі подолання протидії розслідуванню злочинів виникають певні труднощі, зумовлені витонченим характером протидії та низкою її особливостей, що полягають у способах і формах впливу підозрюваних (обвинувачених) на хід розслідування. Подолання такої протидії потребує удосконалення криміналістичного забезпечення.

У широкому розумінні слово «протидія» означає «чинити опір, противитися, вператися кому-, чому-небудь» [2, с. 511]. У вузькому, юридичному розумінні протидія в кримінальному судочинстві – це спосіб ухилення від відповідальності; це повторюваний у різних і в одних і тих же осіб об'єктивно та суб'єктивно детермінований комплекс взаємозв'язаних вербальних, поведінкових і матеріальних актів, які здійснюються свідомо після вчинення злочину з метою повного або часткового ухилення від відповідальності [3, с. 95]. Як свідчать результати вивчення наукових джерел, спочатку зазначену проблему досліджували учені-криміналісти. Особливо плідно у цьому напрямі працював Г. Гросса, який 1908 р. розробив та опублікував «Настанову для судових слідчих», де у спеціальному розділі охарактеризовано різноманітні прийоми протидії, що здійснювалися злочинцями у ході кримінального судочинства [4, с. 27–63].

В.М. Антонов, В.П. Кувалдін і В.І. Попов розуміють під протидією «реакцію кримінального середовища на охоронну діяльність держави з широким використанням різних механізмів, які забезпечують безпеку злочинних структур від правосуддя» [5, с. 4]. Така протидія – це складний комплекс різносторонніх прийомів, хитрощів та ін. злочинців, які перешкоджають ефективному запобіганню, виявленню, розкриттю, розслідуванню та судовому розгляду вчинених ними злочинів і сприяють максимальному пом'якшенню покарання. На початку радянської епохи ці проблеми доволі активно досліджував І.М. Якимов [6, с. 18]. Надалі до вирішення завдань, зумовлених протидією злочинців, долучилися і фахівці з інших галузей науки та практики, насамперед учені-процесуалісти, а останнім часом – науковці з інших галузей правової науки. Не залишалися осторонь цієї проблеми і суб'єкти нормотворчої діяльності. Зокрема, в історичному контексті звертає на себе увагу Наказ поліції про порядок першочергового дослідження злочинів і проступків 1860 р., у п. 36 якого було зазначено: «Якщо обвинувачений відмовляється від дачі підписки про явку до слідчого і суду, то про його упертість складається, у присутності двох свідків, протокол, а сам обвинувачений може бути, за потреби, підданий особисто-му затриманню» [7, с. 76].

Сучасні вчені (В. Бахін, М. Когамов та Н. Карпов) зазначають: специфічність слідчої діяльності полягає у тому, що саме протидія розслідуванню є рушійною силою, чинником, який зумовлює активність, наступальність дій слідчого. Без існування такої протидії і сама слідча діяльність мала б інші форми. Як слушно зауважували деякі автори [8, с. 10], за відсутності конфліктів, протиріч слідчий перетворився б на простого реєстратора повідомлень, які йому надходять.

Так, Р.М. Шехавцов розглядає протидію розслідуванню як своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших заінтересованих осіб, яка виражається в одиничних навмисних діях або у вигляді структурно складної навмисної діяль-

ності, спрямованої відповідно на приховування, зміну, знищення інформації, що має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкоджання встановленню обставин учиненого злочину і винності причетних осіб [9, с. 8]. Запропонована дефініція не є бездоганною, оскільки виникає питання про те, що таке «своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів» або «структурно складна навмисна діяльність». Здається також, що не зовсім коректно пов'язувати протидію розслідуванню тільки з інформацією, що має доказове значення.

Р.С. Белкін вважає, що протидія передбачає навмисну діяльність із метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування і встановленню істини у кримінальній справі [10, с. 129]. Тобто фактично учений в основі протидії розглядає свідомі вчинки осіб, пов'язані з їх ухиленням від кримінальної відповідальності.

Крім цього, Р.С. Белкін небезпідставно пропонує протидію злочинців поділити на внутрішню та зовнішню [11, с. 38]. Під внутрішньою протидією він розуміє перешкоди, що вчиняються безпосередньо суб'єктами, про яких йшлося вище (підозрювані, обвинувачені та ін.). До зовнішньої протидії належать дії інших осіб, які або створюють умови для такої протидії (бездіяльність органів дізнання, слідчих), або є співучасниками злочинної діяльності (зловживання або перевищення влади і службових повноважень, хабарництво).

Однак зміст поняття, позначеного цим словосполученням, у законі не визначено, внаслідок чого в практиці правоохоронних органів постало запитання: що ж слід розуміти під «протидією злочинності», коли, крім цього поняття, в теорії і практиці використовуються і такі правові категорії, як «боротьба зі злочинністю», «попередження», «профілактика», «запобігання», «припинення», «перешкоджання»?

Криміналістичними засобами подолання протидії розслідуванню є розроблювані або пристосовані у криміналістиці для потреб розслідування злочинів методи, тактичні операції, прийоми та технічні засоби, що сприяють пізнанню обставин події злочину та пов'язаних із ним конкретних супутніх йому явищ у виді негативних обставин, характерних для протидії розслідуванню. Функціонування призначення криміналістичних засобів подолання протидії полягає у забезпеченні: найбільш повного пізнання події злочину через сприяння формуванню сприятливої слідчої ситуації для виявлення, фіксації, вилучення: пізнання супутніх вчиненню і розслідуванню конкретного злочину явищ протидії розслідуванню, відображення яких у матеріалах кримінального провадження дає можливість розкрити їх вплив на формування доказів, ступінь суспільної небезпечності осіб, які вчинили злочин, а також зібрати дані для прийняття рішення про притягнення до відповідальності осіб за протидію розслідуванню за наявності передбачених законодавством підстав.

Криміналістична тактика займає особливе місце у загальній моделі подолання протидії розслідуванню злочинів і складається з низки різноманітних

заходів та прийомів, які визначають лінію поведінки суб'єктів кримінального процесу, можливості розслідування злочину та суб'єктів протидії, що позначається на ефективності розслідування та припинення винних до кримінальної відповідальності. Полягають ці заходи та прийоми у дозволеному законом процесуальному, тактичному, емоційно-вольовому й інтелектуальному впливі [12, с. 56] на осіб, які причетні до події злочину та володіють важливою доказовою інформацією, з метою припинення їхніх дій щодо перешкодження діяльності слідчого у з'ясуванні доказів і забезпеченні безпеки осіб, які стосуються справи.

Так, наприклад, тактичні прийоми і рекомендації покликані забезпечити якнайповніше й ефективніше застосування в процесі розслідування кримінальних проваджень прийомів і засобів криміналістичної техніки.

Р.С. Белкін тактичний прийом розглядував як «найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доцільну в цих умовах лінію поведінки слідчого». Як «лінію поведінки слідчого» трактують тактичний прийом і деякі інші криміналісти [13, с. 119]. Далі вчений зазначає, що черговість слідчого огляду об'єктів на місці події повинне забезпечувати застосування технічних засобів фіксації обстановки і слідів; такий тактичний прийом слідчого експерименту, як розчленовування здійснюваних дослідів на етапи, покликані забезпечити якнайповніше використання можливостей фото-, кино- і відеозйомки у здійсненні цієї слідчої дії. Окремі тактичні прийоми і вся тактика проведення тієї або іншої процесуальної дії змінюються залежно від характеру використовуваних у її проведенні засобів і прийомів криміналістичної техніки. Прикладом тому може служити тактика обшуку, на яку істотно впливають використання пошукових приладів і сам характер цих приладів і правил поводження з ними [14, с. 198].

Тактика побудови прийомів слідчих (розшукових) дій як пошукової інформаційної моделі активного злочинця, насамперед, повинна охоплювати з'ясування таких елементів:

- даних особистого кримінального досвіду злочинця;
- відомостей, що містяться в матеріалах кримінальних проваджень, де ця особа фігурувала, але залишилася без покарання;
- відомостей, що містяться в матеріалах нерозслідуваних кримінальних проваджень про аналогічні злочини.

Тому напрями пізнавальної діяльності визначаються конкретною слідчою ситуацією, а також низкою чинників, до яких належать: наявність інформації про вчинення протидії підозрюваним; наявність джерела невідомої інформації про протидію; виявлені взаємозв'язки особи злочинця (посадової особи) зі вчиненням протидії слідству.

До криміналістичних тактичних прийомів подолання протидії розслідуванню злочинів з боку підозрюваного(них), якими є: застосування відеозапису ходу проведення затримання «на гарячому»

осіб, які вчинили злочин; одночасне затримання всіх членів організованого злочинного формування (організованої групи, злочинної організації), причетних до вчинення розслідуваних злочинів; затримання осіб під час проведення розширених нарад, у присутності колег різного рангу та посад задля досягнення широкого суспільного резонансу, за можливості – із залученням ЗМІ; обов'язкове вилучення оригіналів документів, що підтверджують місце роботи в реальному часі та посадові інструкції підозрюваного (обвинувачуваного) для запобігання звільнення його з посади «минулою датою»; проведення першочергових слідчих дій, максимально відкритих для громадськості (з урахуванням слідчої ситуації), де в якості понятих залучати працівників ЗМІ для реального висвітлення обставин справи «із перших уст». Як, наприклад, проводити обшук у хабарника або розкрадача в його помешканні, яке, зазвичай, є сучасною великою будівлею з дорогим інтер'єром та іншими ознаками розкоші, що не можуть бути доступними чиновникам із їхньою офіційною зарплатою; застосування аудіо-, відеозапису ходу проведення перших допитів осіб, які вчинили злочин, та свідків; одночасне провадження обшуків у місцях передбачуваного місцезнаходження знарядь, засобів вчинення злочинів, викраденого майна, щоб зацікавлені особи не змогли їх переховати тощо.

Для забезпечення подолання можливої протидії розслідуванню з боку самого слідчого та інших представників правоохоронних органів необхідно використовувати можливості прокурорського нагляду за додержанням законів під час досудового слідства, опитуючи певних осіб та вимагаючи необхідні документи, створюючи вигляд загальної перевірки та не акцентуючи уваги на конкретних питаннях. Це дасть змогу не лише зібрати окремі важливі дані, а й віддалити той момент, з якого правоохоронці зрозуміють дійсний напрям перевірки та зможуть розпочати активну протидію зі свого боку.

Тактичні прийоми подолання протидії у вигляді тиску на свідків злочинів, вчинених організованими злочинними групами, здійснюється шляхом застосування спеціальних технічних засобів з метою виявлення і фіксування дій злочинців і їх зв'язків (оточення) щодо примушування свідків дати неправдиві показання щодо фактів виявлених правопорушень. Важливим тактичним прийомом є пошук у ланцюзі обвинувачених (підозрюваних) «слабкої ланки».

Одним зі способів протидії слідству є здійснення психологічного тиску службовою особою на свідка. Вказаний спосіб протидії досить часто використовується підозрюваними (обвинуваченими) за цією категорією справ. Пояснюється така ситуація тим, що злочинець зазвичай займає керівну посаду в державному органі, установі, підприємстві чи організації, а основні свідки злочину часто є його підлеглими. Це дає злочинцям змогу здійснювати тиск на свідків шляхом погроз звільнення з роботи, дисциплінарними стягненнями та іншими службовими неприємностями. Також може використовуватися підкуп, обіцянки службового росту. У деяких випадках зло-

чинці вдаються і до відвертих загроз і протиправних дій щодо життя та здоров'я свідків і членів їх сімей.

Тактичні прийоми подолання протидії у вигляді тиску на свідків злочинів, вчинених службовими особами, здійснюється шляхом застосування спеціальних технічних засобів з метою виявлення і фіксування дій службової особи стосовно примушування свідків дати неправдиві показання щодо фактів порушень законодавства службовою особою.

Необхідно відзначити, що окрема група тактичних прийомів допиту стосується слідчих хитрощів. Тут присутній тактичний прийом допиту, у якому домінує психологічний аспект. Найчастіше до таких прийомів відносять «використання чинника несподіваності», «непрямий допит», «створення у допитуваного перебільшеного уявлення про обізнаність слідчого».

Особливе місце у тактичній складовій частині з подолання протидії розслідуванню злочинів покладається на використання тактичних операцій, де важливим моментом є повний технічний та організаційний контроль такої ситуації за допомогою оперативно-технічних засобів, що покладається в обов'язок супроводу оперативному працівникові.

Не існує особливих прийомів подолання протидії; використовуються всі наявні виправдані прийоми

у різних варіаціях або у комплексі і в різних цілях щодо конкретних слідчих ситуацій та обставин справи. Розглянути заходи подолання всіх наявних способів протидії неможливо через їхнє різноманіття, а також безліч слідчих ситуацій, які виникатимуть. Однак сформувавши специфічні комплекси таких прийомів і заходів, що у теорії належать до тактичних операцій, можна.

Протидія досудовому розслідуванню є цілим комплексом різносторонніх прийомів (психологічних і фізичних), що вчиняються підозрюваними (обвинуваченими) та їх оточенням з метою перешкоджання ефективному розслідуванню вчинених ними злочинів і уникнення кримінального покарання.

Організація подолання протидії під час розслідування злочинів ґрунтується на характерних сучасних тенденціях злочинності, узагальненої практики боротьби з нею й на основі діючого законодавства та застосування тактичних прийомів і методів, розроблених криміналістичною наукою.

Вибір тактичних прийомів із проведення окремих слідчих (розшукових) дій у подоланні протидії розслідування злочинів залежить від протиправних дій особи (за яку відповідальність передбачена статтями КК України) і здійснюється шляхом виявлення і документування способів протидії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єдиний світ про кримінальні правопорушення за 2016–2017 рр. К.: ГПУ, 2017. 88 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Х.: Фоліо, 2005. 767 с.
3. Зуйков Г.Г. Исследование способов совершения преступлений и уклонение от ответственности как предпосылка повышения эффективности планирования расследования. Версии и планирование расследования: сб. межвуз. науч. трудов. Свердловск: СЮИ, 1985. С. 94–106.
4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. М.; СПб.: Юристъ, 1908. 317 с.
5. Антонов И.П., Кувалдин В.П., Попов В.И. Нейтрализация противодействия организованных преступных структур. М.: МИ МВД России, 1998. 48 с.
6. Якимов И.Н. Криминалистика. Уголовная тактика. М.: Изд-во НКВД РСФСР, 1929. 412 с.
7. Наказ полиции о порядке первоначального исследования преступлений и проступков: Проект, составленный в Комиссии о губернских и уездных учреждениях в 1860 г. Антология сыска: в 14 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, В.І. Кушеречь. Документи та матеріали з кримінального розшуку (1397–1918 рр.) / упоряд. Ю.І. Римаренко та ін. К.: Знання України, 2005. Т. 1. 596 с.
8. Бахин В.П., Когамов М.Ч., Карпов Н.С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). Алматы: Оркениет, 1999. 208 с.
9. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання), вчинені організованими групами, злочинними організаціями): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2003. С. 8.
10. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. М.: Новый юрист, 1997. С. 125–256.
11. Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики. М.: НИиРИО, 1986. 478 с.
12. Петрова А.Н. Противодействие расследованию, криминалистические и иные меры его преодоления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2000. 236 с.
13. Белкин Р.С. Предмет, система, задачи и методы советской криминалистики. Криминалистическая экспертиза. М.: ВШ МООП РСФСР. Вып. 1, 1966. 168 с.
14. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики: учеб. пособ. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.